

Yeshchenko N.

Functioning of concept "heart" in the poetic texts of Taras Shevchenko

The article describes the concept of "heart" in the poetry of Taras Shevchenko. In his understanding of "heart", the poet follows the biblical tradition and the Ukrainian People's worldview. At the same time he creates individual author's interpretation of this concept. "Heart" is the center of man's inner world, its essence, the repository of feelings and thoughts, it is often identified with the soul. The cordiality of his poetry is proved by the predominance of the emotional component in interpretation of the concept of "heart". Numbness and cold indifference of the heart are unacceptable for the poet. The image of the "heart" is reinterpreted to the image of the spiritual nature of the people.

Key words: concept; heart; contextual analysis; rethinking codes; Taras Shevchenko's poetry.

УДК 821.161.2.09:316.346.2]ШевченкоТ.

**О. Бунчикова, спіер.,
Всеукраїнський навчально-науковий центр шевченкознавства
КНУ імені Тараса Шевченка**

ВЕКТОРИ ГЕНДЕРНИХ СТУДІЙ НАД ФЕНОМЕНОМ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

У статті досліджуються особливості наукових векторів гендерних студій над феноменом життя і творчості Тараса Шевченка. Проаналізовано еволюцію гендерних досліджень творів Кобзаря, визначено їхній внесок у сучасну шевченкознавчу науку. Акцентовано на актуальності гендерних праць у модерному шевченкознавстві, їхньому впливові на формування нової шевченкознавчої методології.

Ключові слова: Тарас Шевченко, гендерні дослідження, сучасне шевченкознавство, гендерна методологія, модерна шевченкознавча методологія.

Кожна нова доба пропонує власне прочитання феномену Тараса Шевченка. Новаторські методології й підходи формуються відповідно до нових викликів і вимог часу. У часи незалежності України заявили про себе гендерні літературознавчі студії як сучасний науковий напрям, тісно пов'язаний із гендерною психологією. Відтак, у центрі уваги його прихильників ставиться феномен особистості, людини, індивіда, персони. Загалом гендерне літературознавство має міждисциплінарний характер, послуговуючись методами психології, соціології, філософії, політології. Ю. Ковалів поняття "гендер" визначає як "рольові, зумовлені впливом соціуму особливості поведінки представників обох статей, зафіксовані у поняттях "фемінність" (жіночість) і "маскулінність" (чоловічість) [10, 215]. По суті гендер – це ідентичність і відмінність жінок і чоловіків як особистостей у контексті постмодерністського критицизму. Першим цей термін

використав американський психоаналітик Р. Столлеру праці "Стать і гендер: про розвиток чоловічості та жіночості" (1968). Він розвинув ідею про те, що фемінність не визначає буття жінки, а маскуліність – чоловіка, тому актуальною є маскулінно-фемінна, тобто гендерна соціалізація особистості.

Різні аспекти гендерних особливостей творчості Т. Шевченка вивчали Ю. Барабаш, Т. Бовсунівська, О. Забужко, Н. Зборовська, М. Крупка, М. Моклиця, С. Павличко, В. Пахаренко, О. Ромазан, В. Таран, Г. Улюра, С. Філоненко, О. Шаф, М. Штолько та ін. Фундатором цих студій став І. Франко. Саме в його працях було закладено основи гендерного літературознавства. Вчений акцентував увагу на культі жінки-матері у творчості Т. Шевченка, зазначаючи, що у всесвітній літературі немає поета, "котрий би представив так високий, так щиро людський ідеал жінки-матері, як се вчинив Шевченко в своїх поемах "Відьма", "Неофіти", "Марія". Не посвячення своєї людської індивідуальності для мужчини, але найвище натуження тої індивідуальності для діл милосердя, переможення власних терпінь, забуття власних ураз, де йде о службу високій і піднесеній ідеї – добра загалу, добра людськості – оце є ідеал жінки, який полишив нам у спадщині Шевченко"[14, 122]. І. Франко проаналізував християнські погляди поета, зокрема піднесення ним Діви Марії – Матері Божої як утвердження ідеалу жіночої святості. По суті дослідник тлумачить образ жінки у Шевченка, базуючись на принципах народної моральності й етичності. На його думку, головними тут є етнічна основа, національна ідентичність, засади суспільного народного буття.

У працях І. Франка репрезентовано систему інтерпретації феномену жінки у творчості Т. Шевченка: І. Відносини українського народу до женщин і українське жіноче питання. ІІ. Жінчина в українській письменній літературі. 1. Квітка ("Маруся", "Козир-дівка", "Сердешна Оксана", "Щира любов"). 2. Марко Вовчок ("Сестра", "Одарка", "Інститутка", "Ледащиця"). 3. Пізніші списателі (Нечуй, Кониський, Павлик). ІІІ. Відносини Шевченка до жінок і його пісні про жінок. ІV. "Катерина". V. "Наймичка". VI. "Відьма". VII. "Неофіти". 1. Критики. 2. Розбір. VIII. "Марія"[13, 77–78]. Загалом масштабна концепція бачення Франком образу жінки викладена у низці його праць, зокрема "Наймичка" Т. Шевченка, "Шевченкова "Марія", "Про євангельські основи поеми Шевченка Марія". Наукові інтерпретації характеризуються саме гендерним підходом – новаторським для літературознавства ХІХ ст.

Продовжувачем цієї традиції став С. Балей із психоаналітичною працею "З психології творчості Шевченка". Вчений зробив акцент на жіночій самоідентифікації Т. Шевченка, зокрема його коментарях і представленні ним особистих психічних відчуттів через образ жінки-

покритки. Визначальним тут є розділ "Фемінізм Шевченка", що містить ґрунтовний аналіз фемінності душі та світогляду Шевченка. Дослідник аналізує жіночі образи, авторські ідентифікації, як представлення ремінних аспектів душі Кобзаря: "Коли приглянемося численним поетовим жіночим постатям і звернемо увагу на душевні переживання, які підкладає їм поет, то мимохіть кидаються в очі зараз аналогії між чувствами і бажаннями поета самого і чувствами і бажаннями керованих ним жінок; не менше, одначе, і доля їх показує схожості з долею поета. Почуття усамітнення, бездольності, нудьги, незаспокоєної любовної туги, почування, які переповнювали душу Шевченка, являються головним мотивом переживань жінок, ним зображених"[1, 53]. С. Балеї бачить тут суттєві впливи романтизму, бо Шевченко, на його думку, репрезентує свій внутрішній світ через трагічні жіночі типи. Вчений визначає два головні напрямки творчості Шевченка: соціальний та інтимно-сповідальний, виявляючи інтерес до другого.

А. Халецький у праці "Психоаналіз особистості і творчості Шевченка" та Я. Ярема у дослідженні "Дитячі переживання і творчість Шевченка. Зі становища психоаналізи" обґрунтували тезу про нереалізовану дитячу і юнацьку лібідну прив'язаність поета. Дослідники пишуть, що дитячі та юнацькі переживання стали результатом трагедії ранньої смерті матері й швидким повторним одруженням батька. Це породило протилежні образи Шевченка – позитивний матері та негативний батька. С. Балеї вважає, що Едіпів комплекс синтезує "гіпержіночність" й "античоловічність", коли переважає перша складова.

М. Рильський у статті "Жіноча лірика" Шевченка" (1960) поставив питання теми жінки і фемінних ідентичностей поета, наголосивши на таких його рисах, як співпереживання, перевтілення, глибоке ліричне ставлення до світу, психологічна проникливість. У дисертації І. Голомб'євського "Жіночі образи у творчості Т. Шевченка" вивчається проблема традиційності й новаторства жіночих образів, їх генезису, еволюції, індивідуалізації, типізації. "Кобзар" названо "поетичною енциклопедією жіночих характерів"[2, 16].

Варто наголосити на окремих аспектах гендерних аспектах у шевченкознавчих біографічних розвідках про Т. Шевченка. Так, П. Зайцев у монографії "Життя Тараса Шевченка" репрезентує стосунки митця з жінками, розповідаючи його біографію. Він визначає такі фемінні риси світогляду поета: емоційність, низький раціоналізм, пасивність, любов до дітей, прагнення одружитися і мати власне домашнє вогнище. Дослідник характеризує Шевченка як "велику дитину". О. Забужко образ жінки-покритки у Шевченка від коментувала як жіночу ідентифікацію України, підневільну в імперському світі, ґвалтовану. Тому головна героїня Кобзаря –

жінка-покритка, яка символізує художнє втілення національної неволі України.

Доречним є розгляд Є. Маланюком фемінності України у контексті європейської патріархальної культурної традиції. У "Книзі спостережень" він писав про тему жінки в поезії як вияви національного романтизму Шевченка. На його думку, емоційність поета – це репрезентація ліризму, а не фемінності, наслідок звернення до проблеми зневаженої жінки в тогочасній поневоленій Україні. Образ жінки-покритки Є. Маланюк інтерпретує як символ України.

Л. Плющ у праці "Екзод Тараса Шевченка. Навколо Москалевої криниці: Дванадцять статтів" актуалізує ідею матріархату, наголошуючи на фемінному світогляді Шевченка. Це зумовлює виправдання ним постатей героїнь-покриток. Учений репрезентує духовний ріст цих жінок-покриток: "Якщо продивитися увесь ряд "покриток" Шевченкових від "Катерини" до "Марії", то в цілому, залишаючи поза увагою поодинокі відхилення, це ряд поступового очищення жінки-доньки, коханої, сестри і матері, й самоочищення поета в дусі християнського ідеалу"[12, 78]. Суто гендерною є теза Плюща про перетворення праведних грішниць, набуття ними активної "жіночості", досягнення апогею в образі Діви Марії.

Г. Грабович у книзі "Шевченко як міфотворець: Семантика символів у творчості поета" розвинув тезу про патріархальність міфопоетичного світу Шевченка, домінування в нього материнського права над батьківським. Він наголошує на певному примиренні між чоловічим і жіночим первнями через усунення дорослої чоловічої постаті з міфопоетичного образу сім'ї. О. Забужко цю тезу про асексуальність чоловічо-жіночих стосунків назвала відгомонам "християнського образу Царства Божого, де янголи так само безстатеві" [5,101].

Г. Грабович у праці "Шевченко, якого ми не знаємо" обґрунтував положення про ототожнення самого поета зі зганыбленими жінками-жертвами [6, 63], що по суті є самоототожненням героя і митця з феноменом України. О. Забужко у розвідці "Шевченків міф України: Спроба філософського аналізу", полемізуючи з Г. Грабовичем, пише про наявність у Шевченка жіночого міфу України. Сучасну поетові Україну вона інтерпретує як жіночу слабкість і безвольність, а чоловічість – як даремну і невиправдану активність, репрезентовану козацтвом і гайдамацтвом. На її думку, це гендерна національна символізація, світ "покритки" і "москаля". Шляхом до змін є потреба "розкувати сестру" і "не дати матері в руках у ката пропадать" [6, 110]. По суті мова йде про потребу відновлення порушеної Божої рівноваги.

В. Пахаренко розвинув положення про те, що для Шевченка першопричиною розколу світу є роздвоєність людської натури як

результат первородного гріха, відколи чоловіче і жіноче стали антагоністами. Визначальним чинником світогляду поета він називає християнську ідею, базовану на людиноцентризмі.

У праці Є. Нахліка "Доля – Los – Судьба: Шевченко і польські та російські романтики" розвивається думка про еволюцію образу покритки від "Катерини" до "Марії". Пропонується теза про ідеал патріархальної родини. Вчений пише: "Грабович, гадаю, не враховує, що Шевченко не лише почував себе дитиною, яка, природно, тягнеться насамперед до матері, а й мріяв, особливо по заслганні, стати чоловіком і батьком. Так, поступово, важко й драматично відбувалася його ідентифікація з "батьком", тим то й не міг поет оминати у своїх образах щасливої сім'ї постаті батька. Відтак у стосунках позасланного Шевченка з дівчатами, до яких він сватався, надто ж із Ликерою, спостерігаємо виразні риси патріархального менталітету" [11, 216]. Основуючись на індивідуально-біографічних аргументах, вчений урівноважує матріархальні риси поетичного світу патріархальними, зазначаючи, що Шевченко репрезентував міфологеми, співзвучні з архетипами матріархальності. До названих фемінних рис Шевченка Нахлік додає спонтанність, суб'єктивізм, емоційність, чуттєвість, ліричність.

За допомогою психоаналітичного методу Є. Нахлік розглядає комплекс батька – боротьбу і примирення з ним. Всепроникність теми батька постає через символізацію його постаті образами царя і Бога. За Нахліком, Шевченко заперечує всяку їхню владу над собою, керуючись підсвідомо дитячим конфліктом із батьком, коли не було примирення через ототожнення, син-поет не став батьком. Мірю поета про власну родину Нахлік трактує як патріархальну іділію, потяг перезрілого чоловіка до сім'ї. Щодо образів покриток, то вчений вбачає у них спробу поета реабілітувати власну матір, яка покинула його дитиною, померши.

Н. Зборовська обґрунтувала тезу про домінування у творчості Шевченка чоловічого права у відповідь на вираження імперського характеру світу. На її думку, в "моделі "українська покритка – чужинець-москаль" ситуація справді набуває ще й символічного національно-історичного сенсу" [9, 47]. Через звеличення жіночності поет формує символічний образ Богоматері, матріархалізує і фемінізує християнство. Тому його образи покриток еволюціонують до образу Богоматері. Методологія вченої ґрунтується на використанні гендерного підходу у контексті психоаналізу, з позицій сучасної феміністичної критики. У праці Н. Зборовської "Код української літератури. Проект психоісторії новітньої української літератури" окремий розділ присвячено аналізу поезії Шевченка, акцентовано на депресивно-репараційній позиції материнського коду, "пошуках великого слова". Вона пише, що

"депресивний синдром у творчості Шевченка символічно виражає синівське переживання щодо сплюндрованого материнського тіла України" [8, 77]. Шлях подолання депресивності – це інстинкт до життя, пошук ідеалу Української Держави. На її думку, синівська любов – це одержимість, якої Шевченко прагне позбутися, шукаючи батьківську мужність. Щодо опозиції москаль – покритка, то Н. Зборовська бачить у ній сплюндроване тіло материнства в Російській імперії.

Ю. Гончар у праці "Сердечний рай (гендерний аспект художнього світу Тараса Шевченка)" репрезентовано творчість Т. Шевченка у світлі гендерного літературознавства, фемінність, маскуліність, андрогінність є критеріями оцінки його текстів. Вчена представила образи чоловічої козацької України і жіночої України – втілення пошуків нею власної історії. Ю. Гончар дослідила фемінні й маскулінні архетипи у творчості Шевченка, виявила гендерні доміанти в його художньому світі, запропонувавши новий підхід через конфігурації чоловічого й жіночого. Ю. Гончар наголошує на маскулінній ідентичності автора, трактуючи ліричного героя як художній образ самого поета. Маскулінними, на її думку, є твори Шевченка, в яких він – поет-пророк, бо раціональне домінує над емоційним, духовне – над душевним.

Загалом аналіз існуючих шевченкознавчих гендерних досліджень свідчить, що тут порушено різні питання і проблеми. Творчість Т. Шевченка по суті своїй – багатоаспектна і поліфонічна, що визначає її гендерне прочитання. Узагальнюючи напрацювання гендерних шевченкознавчих праць, варто підкреслити, що вони торкалися важливих аспектів фемінних ідентифікацій із ролями героїнь-покриток. Тут представлено й аналіз фемінних рис світогляду, внутрішнього світу поета, його душі. Детально нині простудійовано інтимну лірику поета з огляду на біографію митця.

Гендерні студії є одним із свідчень про формування модерної шевченкознавчої методології, яка визначається зі своїми методами й інструментарієм з огляду не тільки на історико-літературні методи, а й широкий спектр інтертекстуальних досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Балей С.* З психології творчості Шевченка / Степан Балей, [передм. В. Пахаренко]. – Черкаси: Брама, 2001. – 79 с.
2. *Голомбьевский И. О.* Женские образы в творчестве Шевченко: автореф. дис. канд. филол. наук: 10.042. / Игорь Олегович Голомбьевский. – К., 1973. – 18 с.
3. *Гончар Ю.* Сердечний рай (гендерний аспект художнього світу Тараса Шевченка). – Черкаси, 2009. – 184 с.
4. *Грабович Г.* Поет як міфотворець. Семантика символів у творчості Тараса Шевченка. – К.: Часопис "Критика", 1998. – 206 с.
5. *Грабович Г.* Шевченко, якого ми не знаємо: з проблематики символічної автобіографії та рецепції поета / Григорій Грабович. – К.: Критика, 2000. – 317 с.

6. Забужко О. С. Шевченків міф України: спроба філософського аналізу. – К.: Абрис, 1997. – 142 с.
7. Зайцев П. Життя Тараса Шевченка: факс. вид. / Павло Зайцев, вид. підг., іл., упоряд. такомент. Ю. Іванченко, передм. В. Шевчука. – К.: Мистецтво, 1994. – 351 с.
8. Зборовська Н. Код української літератури. Проект психоісторії новітньої української літератури. – К.: "Академ. видав", 2006. – 498 с.
9. Зборовська Н. Феміністичні роздуми: на карнавалі мертвих поцілунків / Н. Зборовська. – Львів: Літопис, 1999. – 336 с.
10. Літературознавча енциклопедія. Том 1. / Автор-укладач Ковалів Ю.І. – К.: "Академія". – 607 с.
11. Нахлік Є. Доля – LOS – Судьба : Шевченко і польські та російські романтики / Євген Нахлік. – Львів, 2003. – 569 с.
12. Плющ Л. Екзод Тараса Шевченка: Навколо "Москалевої криниці": дванадцять статтів / Леонід Плющ. – К.: ФАКТ, 2001. – 384 с.
13. Франко І. Тарас Шевченко / Іван Франко // Зібрання творів : У 50 т. – Т. 28. – К.: Наукова думка, 1980. – С. 112–126.
14. Франко І. "Тополя" Т. Шевченка / Іван Франко // зібрання творів: у 50 т. – Т. 28. – К.: Наукова думка, 1980. – С. 73–98.

Стаття надійшла до редколегії 11.03.15

Бунчикова Е.

Векторы гендерных студий над феноменом Тараса Шевченко

В статье исследуются особенности научных векторов гендерных студий над феноменом жизни и творчества Тараса Шевченко. Проанализировано эволюцию гендерных студий над произведениями Кобзаря, определено их внос в современную шевченковскую науку. Акцентировано на актуальности гендерных работ в современном шевченковедении, их влиянии на формирование новой шевченковской методологии.

Ключевые слова: Тарас Шевченко, гендерные исследования, современное шевченковедение, гендерная методология, современная шевченковская методология.

Bunchikova O.

Vectors of gender studies with phenomenon of Taras Shevchenko

In this article the specific of scientific vectors of gender studies with life and art works of Taras Shevchenko are investigated. It is analyzed the evolution of gender studies with art works of Kobzar. It is underlined its investment in the modern Shevchenko's studies. It is accented the actuality of the gender works in the modern Shevchenko's studies and their influence in the formation of the new Shevchenko's methodology.

Key words: Taras Shevchenko, gender investigations, modern studying of Shevchenko, gender methodology, modern Shevchenko's methodology.